

SAOL för elfte gången

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) är rättesnöret framom andra när det gäller bl.a. stavning och böjning av svenska ord. Ordlistan presenteras här av Martin Gellerstam, som var redaktör för elfte upplagan från 1984 till utgivningen.

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) kom i januari ut i ny upplaga, en aning post festum med tanke på jubileumshögtidligheterna under förra året (men dock tryckt 1986). Denna den elfte av upplagorna sedan starten 1874 är till det yttre tämligen lik sina föregångare, bara lite tjockare, lite mer lättläst (bättre typografi) och lite bättre bunden.

Innehållsmässigt förstärker elfte upplagan tendenser från tidigare upplagor i flera avseenden: ordförklaringarna har fortsatt att öka på bekostnad av (självförklarande) sammansättningar, andelen vardagliga och provinsiella ord har ökat och fler engelska lånord har införlivats med ordlistan. En stor del av detta arbete har utförts av professor Sven Ekbo som var redaktör för ordlistan fram till 1984.

Vissa nyheter kan också noteras, framför allt kanske att ordlistan i ökad utsträckning baserat ordurval och språkliga rekommendationer på språkbruket i stora mängder autentisk (och "professionell") text. Särskilt märks detta kanske i utmönstringen av icke brukliga alternativformer (*jass, kancer, vaksin* osv.), men också i bedömningen av böjning och språkexempel.

Till nyheterna hör också att ordlistan nu finns tillgänglig i maskinläsbar form. För närvarande pågår ett projekt som skall göra ordlistan användbar för ordbehandlingsändamål, bl.a. för automatisk stavningskontroll.

I det följande skall jag ta upp några inslag i arbetet på ordlistan.

Ordförrådets storlek

Elfte upplagan rymmer ca 120 000 ord, dvs. ett par tiotusen ord färre än tionde upplagan (som i sin tur hade mindre ordförråd än sin föregångare). I gengäld har andelen ordförklaringar ökat så kraftigt att ordlistan nu är ca 60 sidor tjockare.

Frågan är om denna kräftgång i fråga om ordförrådets storlek är önskvärd. Inte minst tillkomsten av nya definitionsordböcker (särskilt Svensk ordbok) gör det tveksamt om SAOL i fortsättningen skall satsa så mycket på ordförklaringar på bekostnad av ett stort ordförråd. Som jämförelse kan nämnas att den norska Tanums store rettskrivningsordbok omfattar ca 300 000 ord, visserligen däribland en hel del namn.

Nyord

Nyorden i SAOL speglar som alltid samhällsutvecklingen på olika områden. Naturvetenskaperna avsätter en hel del fackord som också dyker upp i samhällsdebatterna: *biomassa, cellandning* och *genteknik*; *aids* och *fosterdiagnostik*; *härdsma*lta och *högaktiv*. Datatekniken drar ett rejält strå till stacken: *accesstid, baud, byte, chips, diskett, flexskiva, hemdator* osv.

Mer i det fördolda pågår samhällets rätt omfattande produktion av nyord. *Dagcentral* och *egenavgift* verkar som gamla bekanta av det enkla skälet att orddelarna är

så självklara och anonyma. Annat är det med ord av typen *franchising* som hoppar upp ur texten genom sitt avvikande utseende. Ändå råder det minst lika stor osäkerhet om vad de anonyma samhällsorden egentligen betyder. Andra exempel på ord av det här slaget som införts i SAOL 11 är *allmänradio*, *barnomsorg*, *biståndsorgan*, *distanskurs*, *dygnsvila*, *efterfordon* (jodå, det är släpvagnen), *hemspråk* och *högstlönegrad*.

Vardagliga och provinsiella ord

I förra upplagan av SAOL konstaterade redaktören Gösta Mattsson att "även starkt vardagliga ord vunnit insteg i det lediga skriftspråket" och att det därför fanns anledning att infoga en hel del vardagliga ord i ordlistan. En titt i det stora romanmaterialet i Språkbanken (ca 10 miljoner löpande ord) bekräftar att läget på den här punkten inte har förändrats. Nykomlingar är ord som *ball*, *digga*, *doja*, *flummig*, *häftig* ("tilltalande"), *sabba* osv.

I elfte upplagan introduceras också ett antal s.k. runda eller på annat sätt anstötliga ord. Det intresse som orden väckt är något överraskande, dels därför att orden torde vara välkända för envar, dels med tanke på att ord av det här slaget i dag är självklara inslag i större utländska lexikon. Orden har i SAOL försetts med varningstexten "kan uppfattas som stötande".

Motiveringen för att i större utsträckning införa vardagliga ord är att de helt enkelt förekommer flitigare i dagens svenska skriftspråk, särskilt i skönlitterär dialog. Samma skäl skulle man möjligen också kunna anföra för vanligare provinsiella ord, en ordgrupp som fått större utrymme i SAOL 11. En grupp som påtagligt ökat är de finlandssvenska orden (granskade av framlidne professor Carl-Erik Thors och fil.lic. Mikael Reuter). Hit hör ord som *aktionär*, *bolagist*, *chokladplatta*, *hemknutar*, *hjälpkötare*, *karaktärshus*, *kunskapslitteratur*, *måsta*, *nivåkorsning*, *rosk* och — ett ord som snabbt har blivit populärt i Sverige — *råddig* (*rådda*).

Engelskan i svenskan

Ordet *svengelska* har gjort entré i SAOL 11 (i betydelsen "engelskinspirerad svenska"), ett tecken på det allt starkare kulturella trycket från anglosaxiska länder. Nu är den engelskinspirerade svenskan (i fall som *det är upp till dig* och *ha en trevlig dag!*) inget egentligt bekymmer för språkets del även om vissa modeuttryck kan väcka förargelse. Det stora problemet är som bekant anpassningen av engelska ord till svenskans böjningssystem. Heter det flera *partner* eller *partners* eller rent av *partnrar*? Politiken i SAOL har varit att man ger svensk ändelse på *-ar* så långt som möjligt (med hänvisning till ett stort antal ord som redan är försvenskade på detta sättet), och om så är omöjligt förordar en oförändrad plural (med stöd i svensk böjning av typ *en egyptier*, *flera egyptier*). Rekommendationerna i SAOL 11 bygger på att plural på *-ar* faktiskt inte är möjlig i vissa fall, bl.a. av uttalskäl (t.ex. *partnrar*). I sådana fall ges inte bara möjligheten med oförändrad plural (som har utvecklats till en lösning i sista hand när inget annat hjälper) utan det antyds rentav att ordet inte låter sig hanteras med svenskans ordböjningsapparat. I sådana fall (ord som *outsider*, *designer*, *manager*, *thriller*) ges alternativet "eller enligt engelsk böjning".

Men varför inte helt enkelt införa s-plural som svensk böjningskategori? Det finns åtskilliga skäl som talar emot, kanske särskilt ohanterligheten i bestämd form plural. Skall det heta *partnersen* eller *partnersarna*? Antydningen om att vissa böjningsformer (såsom s-pluralen) åtminstone tills vidare får betraktas som "citat" i svenskan är en reflex av det faktum att många svenskar i dag faktiskt har en tvåspråkig kompetens. Ett tecken på detta är att engelska ord på senare tid är alltmer motståndskraftiga (eller motspänstiga) mot anpassning till svenska. Engelska ord uttalas och böjs på svenska enligt engelskans förutsättningar. Ett ord som *bag* har funnits i svenskan i flera decennier men alltjämnt bibehålls engelskans vokalkvalitet. Förbi är den tid då *cakes* blev *kex* och *rails* blev *räls*. Den ökade språkkunskapen blir paradoxalt nog

ett hot mot svenskans struktur. Och detta gäller inte bara ordböjningen utan också ordbildningen, något som var och en kan konstatera genom att slå upp en datatidskrift. Vad är *Människa maskin interaktion*?

SAOL i maskinläsbar form

Den maskinläsbara versionen av SAOL vidareutvecklas för närvarande för att bl.a. kunna användas i ordbehandlingsprogram. Utvecklingen gäller generering av samtliga böjningsformer i ordlistan (för stavningsstödsändamål) och markering av avstavningspunkter. I det senare fallet kommer en morfologiskt baserad avstavningsmodell att ligga till grund för arbetet. Det råder i dag enighet bland språkvårdare om att den morfologiska avstavningsprincipen (*påsk-en* snarare än *pås-ken*) är den för läsaren mest tilltalande. Problemet med den morfologiska principen är att den kan tänkas ställa krav på skrivaren. Man skall inte behöva ha studerat nordiska språk för att kunna avstava. Nu rör det sig dock inte om en hundra procentig genomförd morfologisk princip utan snarare om en ny prioriteringsordning i förhållande till den mekaniska avstavningsprincipen. Ett ord som *ma-*

hogny skall också i fortsättningen kunna avstavas helt mekaniskt: *ma-hog-ny*.

SAOL 12

Inför nästa upplaga av ordlistan — som enligt Svenska Akademiens språkkommitté bör komma inom en tioårsperiod — finns preliminära planer på vissa förändringar. Hit hör frågan om införande av strikt bokstavsordning (vilket inte är så självklart som det kanske kan verka). Vidare finns planer på inkorporering av förledssammansättningar så att exempelvis ordet *affär* skall kunna exemplifieras med sammansättningar som *bankaffär*, *tobaksaffär*, *kärleksaffär*, en modell som sedan länge tillämpas i SAOB och på senare tid också i Svensk ordbok.

Som redan nämnts kommer ordförrådet troligen att öka upp till nivå med tidigare upplagor av SAOL. Slutligen kommer autentiskt språkligt referensmaterial alltmer att ligga till grund för ordlistans ordförråd och rekommendationer. Någon annan grund att stå på finns inte. Eller med Anders von Höpkens ord (en av de första akademiledamöterna): "Det står ej uti vår magt att skapa et annat språk än folket i allmänhet talar".

uppslagsord	ess -et; pl. = s. tonen θ sänkt med ett halvt tonsteg kornett Ess -dur el. Ess dur ess -moll el. ess moll essay se essä
språkexempel	esse s.; para i sitt e . vara som fisken i vattnet, trivas
uttalsparentes	essens ens' el. -angs') -en -er s. koncentrerad lösning av lukt- el. smakämnen m. m. - flaska - essentiell (-[t]siell') - t - are adj. väsentlig; ytterst viktig m. m.
böjning	essä (-sä') er av. essay (-sä') -[e]n (-ä'n) -er s. litterär tidskriftsuppsats m. m. - form ; i e . - författare - samling - essäist av. essayist (-äist') -en -er er
ordklassangivelse	essä författare -ik (-i'k) ~-en s. essäistisk konst el. produktion -isk (-ist'-) ~-t adj. est -en -er s. estländare - lands svensk - ländare - länder [e]n; pl. - ländare s. företvarande inv. i Estland - ländsk ~-t adj. - ländska ~-n - ländskor s. - svensk s. o. adj.
ordförklaring	ester -n estrar s. kemisk förening av syra o. alkohol - plast